

ΝΙΚΟΣ ΚΑΜΠΑΣ

(1857-1932).

ἃ «Παναγιύπτια», ἀλεξανδρινὸ φύλλο, τῆς 4 Ἰουνίου τοῦ 1932, ἔγραφαν: «Ὁχι μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Αἴγυπτος, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐθνικὴ οἰκογένεια ἔχασε πολύτιμον μέλος, ἐν ἀγλαΐσμά της μὲ τὸν θάνατον τοῦ *Νικολάου Καμπᾶ*. Καίτοι πρὸ ἐτῶν ὁ Καμπᾶς εἶχεν ἀποσυρθῆ τοῦ ἐνεργοῦ βίου, καταληφθεὶς ἀπὸ τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας, ἐξηκολούθει ἐν τούτοις δρωῶν ἐκ τοῦ ἀφανοῦς διὰ τῶν συμβουλῶν ἃς παρεῖχεν εἰς πάντας ἐκείνους οἵτινες ἠσθάνοντο τὴν ἀνάγκην νὰ διαφωτισθοῦν ἀπὸ τὴν σοφὴν σκέψιν του καὶ ἀπὸ τὴν ἀλάνθαστον γνώμην του. Καὶ οἱ προστρέχοντες εἰς αὐτὸν δὲν ἦσαν μόνον Ἕλληνες. Ἡ μικτὴ δικαιοσύνη, ἣν ἐξύψωσε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ προεδρικοῦ αὐτοῦ ἀξιώματος, προσέτρεχε πάντοτε εἰς ὅλας τὰς δυσκόλους περιπτώσεις εἰς αὐτόν, αἱ δὲ γνωμοδοτήσεις του, ὡς ἀπόρροια τῆς βαθείας καὶ ἰσορροπημένης σκέψεως, ἦσαν ἀπαράβατοι νόμοι διὰ τοὺς συμβουλευομένους αὐτόν. Παρ' ὅλην τὴν θλίψιν της ἡ Ἑλληνικὴ Ἀλεξάνδρεια ἠσθάνθη ἐαυτὴν ὑπερήφανον κατὰ τὴν ὥραν τῆς κηδείας, ἀκούουσα τοὺς ἐκφωνηθέντας ὑπὸ τῶν ξένων, πρῶην συναδέλφων του λόγους, οἵτινες ἦσαν κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκείνην στιγμὴν ἡ ὑπερτάτη ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας καὶ τῶν ἔργων τοῦ ἐν εὐθανασίᾳ ἐγκαταλείψαντος τὴν ζωὴν Ἕλληνοσ Νικολάου Καμπᾶ.»

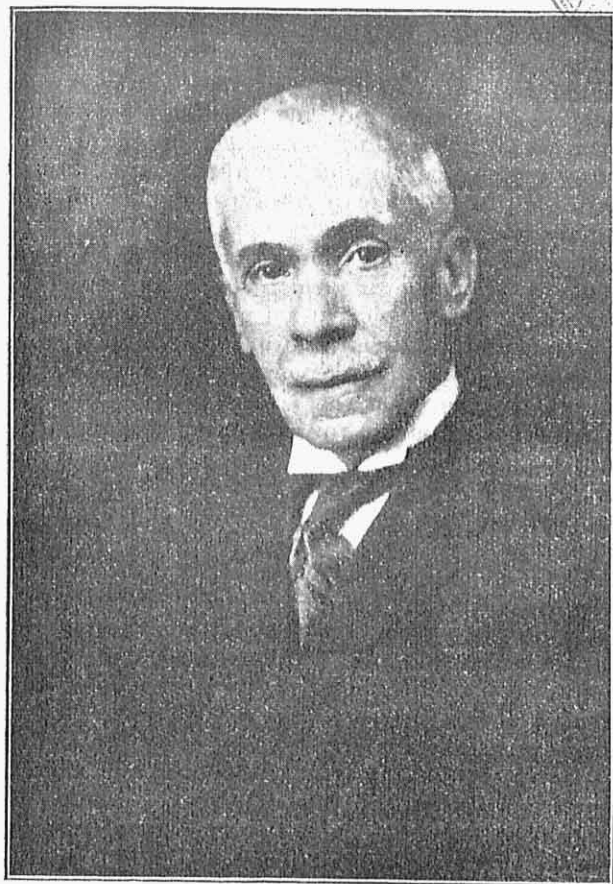
Ἀκόμα κατὰ τὸ Φεβρουάριον τοῦ 1926, στὴν πεντηκον-

ταετηρίδα τῶν Μικτῶν Δικαστηρίων πού ἦταν πρόεδρος τῶν ὁ Καμπᾶς, διαπρεπῆς ξένος νομικός ὁ Albéric Le Moine, πρῶην πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου τῶν Μικτῶν Δικαστηρίων, ἔγραφε, στὸ *Libre d'Or des Juridictions Mixtes* : «Μόνον ἀπὸ τὸ Δικηγορικὸν Σῶμα θὰ ἀναφέρω τὸ ὄνομα τοῦ δεκανίου Καμπᾶ, ὅστις ἐπὶ μικρὰ ἔτη ὑπῆρξε διαπρεπῆς ἡμῶν συνάδελφος καὶ μέλος.....Κύριε Πρόεδρε, εἰσθε ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ δικαστικοῦ σώματος τῶν μικτῶν. Τὸ ὑψηλὸν τοῦτο ἀξίωμα σᾶς ἀνετέθη ἔνεκα τῆς νομικῆς σας μορφώσεως καὶ τῆς ἀγάπης σας πρὸς τὴν δικαιοσύνην. Εἶνε μεγάλη τιμὴ διὰ σᾶς, μεγαλυτέρα ἀκόμη, εἰ δυνατόν, διὰ τὸ Σῶμα εἰς τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀνήκατε καὶ τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξατε τέως ὁ Ἀρχηγὸς ὁ παρὰ πάντων ἀγαπώμενος.»¹

* * *

Τ' ἀνωτέρω δείχνουν πῶς καὶ πόσο ὁ Νικόλαος, ὁ Νίκος Καμπᾶς ἀπὸ τὸ 1880 πού ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια, φεύγοντας ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, δικηγόρος νεώτατος, λίγο λίγο διακρίθηκε στὸ ἐπάγγελμα καὶ μαζί στὴ μελέτῃ τῆς Νομικῆς, ὅσο πού ξεχώρισε, ὑπέρροχος. Μέλος καὶ πρόεδρος τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου τῶν Μικτῶν Δικαστηρίων, ἐφέτης τῶν Μικτῶν τὴν 31 Ἰανουαρίου 1912, ἀντιπρόεδρος τοῦ Μικτοῦ Ἐφετείου (6 Νοεμβρίου 1922) καὶ πρόεδρος (1 Νοεμβρίου 1924). Τὸν ἔφτασε τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας, ἔγινε συνταξιούχος ἀπὸ τὸ Νοέμβριον τοῦ 1927. Πράγματα πού δὲν ἐνδιαφέρουν οὔτ' ἐμὲ μίτε ὅσους θὰ προσμένουν ν' ἀκούσων κατὶ ἄλλο ἀπὸ μέ. Γιατὶ ὅλως διόλου ἀναρμόδιος καὶ ἀκατάλληλος εἶμαι καὶ ἀπλῶς ἀκόμη νὰ ἀναφέρω γιὰ νομικούς καὶ γιὰ νομικά. Τὸ μόνο πού θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῇ γιὰ τὴ βιογραφία ἐνὸς θεμιστοπόλου τῆς περιωπῆς τοῦ Καμπᾶ εἶναι τοῦτο· στὰ νέα του χρόνια ὁ Καμπᾶς ἀγάπησε καὶ πίστεψε, καὶ ἀνάθρεψε τὴν ποίησιν. Σ' ἓνα του

¹ Ἀθανασίου Γ. Πολίτου «Ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ νεωτέρα Ἀγυπτὸς» Τομ. Β' Ἀλεξάνδρεια 1930.

ΝΙΚΟΣ ΚΑΜΠΑΣ

γράφεια πρὸς Βλασίην Γαβριηλίδην ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια (στὴς 1-4) 26 τοῦ Γενάρη 1881) μᾶς ὠριζεν ὑποβλητικὰ τὴν ἡλικία του: «Νέος καὶ ὁμηλικὸς μου δὲν εἶναι ὁ ἔχων ὡς ἐγώ, 24 ἔτη μόνον εἰς τὴν ῥάχιν του, ἀλλὰ πᾶς ὁ σώζων ἀκόμη καρδίαν πύλλουσαν, αἰσθηνομένην, ἀγαπῶσαν. Σε παρωκαλῶ μὴ μοῦ χαρίσης ἰδέας καὶ αἰσθημάτων τὰ ὅποια οὔτε εἶχα, οὔτε ἔχω, οὔτε θὰ ἔχω ποτέ.» Ἀλλὰ πολὺ πρωτίτερα ἀπὸ τὸ 1881, ἀπὸ τότε τοῦλάχιστον πού πῆρε συνείδηση τῆς ποιητικῆς σημασίας του.

Ὅμως κ' ἔν ἀπλὸ σημεῖωμα πὼς πέρασε ἀπὸ τὴν ποίηση δὲ θάρτανε νὰ παραστήσῃ καὶ τὴν τραγικὴν τὸν ἀφροσύνη πρὸς τὴν ποιητικὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἐξωμοσία του. Ὁ, κί κάνει, παραμερίζοντας τὴν ἐπιστημονικὴν ὑπεροχὴν του, τὴν εὐτυχία του καὶ τὴν ἀναγνώρισί του στὴ νομομάθεια, στὴ ζωὴ του, στὸ χαρακτῆρα του, εἶναι ἡ ποίηση. Τὰ λίγα χρόνια πού ἔζησε κάτου ἀπὸ τὴν ἱερὴ σκέπη της, στὴ Μιτυλήνη γεννημένος, ἀποκαταστημένος στὴν Ἀλεξάνδρεια, σημαδεμένος ὁμως Ἀθηναῖος, ὅσο κι' ἂν τοῦ σιτάθηκε μοιραῖο σὰ σβυστὸ ν' ἀπομείνῃ τὸ χρυσὸ σφραγίσμα. Εἶμαι βέβαιος πὼς τὸ σημάδι γιὰ τὴν ματιὰ πού τὸν ἤξευρε, κάπου κάπου, θὰ τοῦ ἔμενε σάν ἄγιο λείψανον. Θὰ ξεδιαλύνονταν σὲ κάποια καλωσύνη τοῦ ἠθικοῦ του, σὲ κάποιο προτιθέριμα τῆς ἐπιστήμης του, σὲ κάποια μορφὴ τοῦ λόγου του καὶ τοῦ μιλημένου καὶ τοῦ γραπτοῦ. Τὸ πέρασμαί του ἀπὸ τὴν ποίηση δὲν ἦταν ἡ διαβατικὴ μόνον χάρις τῆς φαντασίας πού καὶ οβυσμένη ἀφήνει τ' ἀχνάρια της καὶ σ' ἐκεῖνον πού προάγεται ἀργότερα σὲ κύκλους διαφορετικοὺς τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς βιομηχανίας, τοῦ στρατοῦ, τοῦ κάθε λογῆς πρακτικοῦ ἢ θεωρητικοῦ βίου. Ὁ Νίκος Καμπᾶς καὶ σὰ τρία τέσσερα χρόνια πού τὸν ἐμυσταγώγησε πρωτόφερτον ἡ Μοῦσα φάνηκε **πρωτοπόρος** βαριά τονίζω τὴ λέξη μέσ' ἀπὸ τὴν ἐλαφρότητα πού συχνά σάν ἄχουρο τὴν ἀφήνον νὰ πετιέται οἱ σημερινοί. Τὸ λένε οἱ «Στίχοι» του, στὰ 1880. Πρωτόφαντο σὲ φιλοκαλία καὶ ἀριστοκρατικὴν ἀπλότητα τυπωμένο βιβλίον, σὰ νὰ ἤθελε ν' ἀμιλληθῆν μετὰ τὴν πρωτοφανέρωτη καὶ κείνη, ἀφέλεια καὶ ἀντιρωμαντικὴ ὀλιγόλογη

συμμετρία τῆς ποιήσεώς του. «Οἱ «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί» (τὸ πρῶτο καὶ τελευταῖο βιβλίον τῶν Ἑλληνικῶν στίχων τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου) σὰ ν' ἀποχαιρετοῦσαν κάτι πού ἔσβυνε· οἱ «Στίχοι» τοῦ Καμπᾶ σὰ νὰ πρωτοχαιρετοῦσαν κάποιο ξημέρωμα. Τοῦ Γεωργίου Δροσίνῃ τὰ «Εἰδύλλια» σὰ νὰ τὸ ἐβεβαίωσαν.» ¹ Σ' ἓνα μου βιβλίον ² κατορθώνω νὰ παραστήσω, νὰ ψυχολογήσω ὅπωςδῆποτε τὸ ποιητικὸ χρονικὸ τοῦ καιροῦ μὲ τὴν παλιὰ κουρασμένη μας ποιητικὴ, μὲ τὴ νέα πού πρωτάνοιγε τὰ πόδια της νὰ περπατήσῃ. Σὲ κείνον πού ζητᾷ νὰ αἰσθανθῇ καὶ νὰ καταλάβῃ, νὰ κρίνῃ καὶ νὰ τοποθετήσῃ, χρειάζεται πάντα ἡ ἱστορία, γιὰτὶ ἀλλοιώτικα ἢ τύφλα θριαμβεύει. Στὸν ἀνιστόρητο καὶ οἱ «Στίχοι» τοῦ Καμπᾶ καὶ τὰ γύρω της καὶ τὰ πίσω της δὲ δείχνουν τίποτε σχεδόν. Στους «Στίχους» περνοῦσε κάποια φιλοσοφικὴ μελαγχολία Παπαρρηγοπουλικὴ πού δὲν ἔφτανε στὴ γλωσσικὴν εὐκολομεταχειρίστη δημοσιογραφία. Περνοῦσε στὴ Βλαχικὴ κομποπρέπεια πού τὴ γλύτωνα ἀπὸ κάποια μονότονη ψυχρότητα ἢ θέρμη τῆς δημοτικῆς, ὅσο κα' ἂν ἦταν ἡ δημοτικὴ πρωτόπειρη σὲ πολλὰ γιὰ μᾶς τότε. Λείπει ἀπὸ τὸ τραγοῦδι τοῦ Καμπᾶ, ἔγραφε ἄλλοτε, ὁ συναρπαστικὸς ἀσυγκράτητος λυρισμὸς πού συχνὰ στοὺς μετριώτερους ἐκφυλίζεται σὲ ρητορικὴ. Δὲν ἔχει τὴ λειτουργικὴ ἐπιβολὴ τῆς ἱεροτελεστίας, εἶναι ἀπλῆ ὁμιλία, μὰ πού δὲν ἐμποδίζει ἢ ἡρεμία της τὴν εἰρωνεία καὶ τὴ συγκίνηση, τὸ σαρκαστικὸ χαμόγελο καὶ τὴν ἐρωτικὴ τρυφερότητα. Κάτω ἀπὸ τὴν οἰκειότητα τῆς παρουσίας του, ἀπὸ τὴν παρρησιαστικὴν του ἀφέλεια καὶ μὲ τὴν χαριτολογία του πού ἐντείνεται ἴσα μὲ τὸ λογοπαίγνιο, ὑπάρχει μιὰ γνήσια λυρικὴ πνοή, μιὰ μορφωμένη εὐαισθησία πού πηγαίνει ἀπάνω ἀπὸ τὰ νέα του χρόνια καὶ τοποθετεῖ ὀρόσημα καὶ σκάφτει γιὰ νὰ στρώσῃ τὰ θεμέλια μιᾶς ἐργασίας. Τῆς δίνει τὸ σύν-

¹ «Τὰ Τραγοῦδια τῆς Πατρίδος μου». Ἔκδοσις Β. Κολλάρου. Πρόλογος 1931. Σελ. ια.— ² «Γράμματα Α. Ἀθήνα». Τυπογραφεῖο «Ἔστια» 1904. «Τὸ θαμποχάραμα μιᾶς ψυχῆς». «Ἐδῶ καὶ εἴκοσι χρόνια», «Ὁ φίλος μου κ' ἐγώ», σελ. 14 κ.τ.λ.

θημα, μὰ μὲ τὸν καιρὸ θὰ πήγαινε πολὺ ἀπάνου καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὄνειρά του. Νομίζω ἄξια νὰ ἀναγνωρισθοῦν καὶ νὰ ξεχωρίσουν μὲς ἅπ' ὅλα τὰ ποιήματα τῶν «Στίχων» ἢ «Κυριακῆ» πού ἢ παρασχηκὴ της περιπάθεια δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ τὸ ρομαντικὸ παροξυσμό, μὰ ρυθμίζεται μ' εὐλάβεια παρθενικὴ καὶ μὲ ἀπλότητα.

Κοντεῦ' ἢ μέρα πού ἢ χαρὰ θὰ μὲ μεθύση πάλι,
ἢ Κυριακὴ πού θὰ βρεθῶ σὰν πάντοτε σιμά της.
Δειλὰ θ' ἀνέβω, γελαστὴ ἐκείνη θὰ προβάλλη,
ἢ ἀτολμὴ μου ἢ ματιὰ τὴ φλογερὴ ματιὰ της
θὰ ἀπαντήση, τ' ἀπαλὸ θὰ μοῦ ἀπλώση χέρι,
θὲ νὰ γελάση ντροπαλά, γλυκὰ θὰ μοῦ μιλήση
καὶ τὴν ψυχὴ μου φτερωτὴ στὸν οὐρανὸ θὰ φέρη.
Ἄχ! γλήγωρα ἢ Κυριακῆ, Θεέ μου, ἄς γυρίση.

Μὰ ἄλλη ἂν τὴν ἄφησα καὶ τὴν ξανάβρω ἄλλη;
Σὰν ἀπ' τὸ θρόνον βασιλιᾶ, ἀνίσως ἔχει βγάλει
τὸ γέλιο ἀπὸ τὸ στόμο της ὀλόπικρη εἰρωνεία;
Ἦ! ἄς ἀργίση ἢ Κυριακῆ· ἐμπρὸς στὴν Παναγία
γιὰ νὰ μπορῶ μέρες πολλὰς γονατιστὸς νὰ μείνω.
Ποιὸς ξέρε; Θὰ συγκινηθῆ ἀπ' τὸν πικρὸ μου θρήνον
καὶ στ' ὄνειρο στὴ Ρόζα μου γιὰ μένα θὰ μιλήση.
Ἄχ! ἄς ἀργήση ἢ Κυριακῆ, Χριστέ μου, ἄς ἀργήση :

Ἦχι! ἄς ἔρθη γρήγορα. Τὴν ὕστερη βδομάδα
μὲ τόση μοῦ ἐμίλησε καρδιά, τόση γλυκάδα
πού ἔγινα καλὸς, πολὺ καλὸς ἀπ' τὴ χαρὰ μου
κ' ἐλέησα κάθε φτωχὸ πού βρέθηκε μπροστά μου.
Αὔριο ἔτσι τοὺς φτωχοὺς θὰ ἐλείψω πάλι,
ἐκείνη ἂν μὲ ἀγαπᾷ, ἂν δὲν τὴν εὕρω ἄλλη.
Γιὰ χάρη τους ἢ Παναγία ν' ἀλλάξῃ δὲ θ' ἀφήση.
Ἄχ! γρήγορα ἢ Κυριακῆ, Θεέ μου, ἄς γυρίση.

Καὶ ἢ «Λεσβία» πού τὸ νεοκλασικὸ «φάσμα τῆς ποιη-
τρίας» φέρνει στὴν ὄραση τοῦ κριτικοῦ, χωρὶς καμιὰ φυσιο-

λογική συγγένεια, τὸν κλασικὸ θάνατο τῆς Σαπφῶς μέσα
στὴ «Μαρία Δοξαπατρῆ» τοῦ Βερναρδάκη:

— Μείνον, μή μας φεύγης, χρυσαλλίς, ὦ μή!
καὶ τὴν γῆν μας ρόδα δὲν κοσμοῦν καὶ ἴα;
Μείνον, σὲ ποθοῦσι τόσοι ὀφθαλμοί,
ἦ, ἂν φύγης, κόρη, κἂν εἰπέ μας ποῖα
εἶναι ἡ πατρίς σου.

— “Ὅπου πάντα κάλλος, ἔαρ καὶ ζωή,
ὅπου μειδιῶντα οὐρανὸν εὐρίσκει
ἴκετεῦον βλέμμα, ὅπου ἡ πνοὴ
τοῦ ξεφύρου ὄλη ἄρωμα μεθύσκει
εἶναι ἡ πατρίς μου.

“Ὅπου γλυκυτέρα ψάλλ’ ἡ ἀηδῶν
κ’ ἐμμελῶς τὸ κῦμα ὁ ἀῆρ σαλεύει
ὅπου ἡ γῆ πᾶσα ἄπειρος ροδῶν,
ὅπου πᾶς ὁ βλέπων εἰς θεὸν πιστεύει
εἶναι ἡ πατρίς μου.

“Ὅπου ὄλ’ ἡ πλάσις ἔρωτας τελεῖ
κ’ εἰς ἀγάπης θεῖον συνενοῦται ἄσμα,
ὅπου διαχέον θρηῆνον ἐμμελῆ
φέρεται τὴν νύκτα ποιητρίας φάσμα
εἶναι ἡ πατρίς μου.

— “ὦ χαρά! μαντεύω, ὅπου καὶ ἐμοῦ
ἵπτανται οἱ πόθοι ὅλοι τῆς ψυχῆς σου.
Ἄδελφὴ γλυκεῖα, φύγωμεν ὁμοῦ,
τῆς Σαπφoῦς τὸ λίκνον, ἡ καλὴ πατρίς σου
εἶναι καὶ πατρίς μου

Ἡ βραχυλογία ποὺ γεννᾷ τὴν κατάνυξην εἰκονική, μιὰ
εὐρετικὴ παρομοίωση· ἡ λιτότατη ἐμφάνισή της προσθέτει
καὶ τονίζει τὴ χάρη της:

ὦ εἰμαρμένης ἐπαράτου!
 Ζῆ τῶν δαιμόνων ἡ ἀγέλη,
 κ' εἷς ἄγγελος ἀπεμαράνθη.
 Ἦ ἀνθοδέσμη τοῦ θανάτου,
 ὡς πᾶσα ἀνθοδέσμη θέλει
 ὀλίγα φύλλα πολλά ἄνθη.

Τὸ δακρυοστάλαχτο παράτινο συχνὰ παραμερίζει στὴν
 παιχνιδιστὴν εὐτραπελία :

Ναί, πεισμομένη μ' εἶπε, τὴν κλωστή
 κόφτω μ' ἐσένα·
 Καὶ νὰ τῆς δώσω πίσω μου ζητεῖ
 τὰ χαρισμένα.

— Τὰ γράμματά σου νὰ καὶ τὰ μαλλιά·
 ποῦ φεύγεις; στάσου,
 στάσου νὰ πιάω, ἄσπρη μυγαλιά,
 καὶ τὰ φιλιὰ σου.

Οἱ ἀντίθετοι στὴ νέα μας πρωτοπορεία βρῖσκανε συχνὰ
 νὰ ξεθυμάνουν μὲ τὸ στίχο τοῦ Καμπᾶ, ἀνάξια γιὰ τὴν προ-
 σοχή, παιδαριώδη ἀφέλεια τοῦ ἀρνοῦντιαν ἀκόμη καὶ τὴν
 ἀγαστὴ συντομία του· «Βέβαια, οἱ στίχοι σήμερα εἶναι
 μετρημένοι· κρίμα νὰ μὴν εἶναι ἀμέτρητοι ὅπως τοῦ Ἀντω-
 νιάδου!» Μοῦ ἔγραψε σ' ἓνα γράμμα του ἀπὸ τὴν Ἀλε-
 ξάνδρεια (Δεκέμβριος 1880). «Ὁ στιχουργικὸς πυρετὸς του
 δὲν περιωρίστηκε, φυσικά, στὸ βιβλίον τῶν Στίχων» τὸν
 ἔκαιε καὶ κεῖθε πέρα μὲ τὴν προσοχή του στὴ ἀστόλιστην
 ἐκφραστικὴ πὺν προχωροῦσε ζωηρότερη στὴν παραγωγή του
 γιὰ λίγο καιρὸ στὴν ἐξορία του ἀπὸ τὴν Ἀθήνα πρὶν τοῦ
 βάλλῃ τὸ μαχαίρι στὸ λαιμὸ τὸ πρόβλημα ἀποκλειστικὸ τῆς
 Νομικῆς. Σ' ἓνα του ποίημα «Τί χαρὰ - Ποῦ - χαρὰ» τὸ
 αἶσθημα τῆς ταχυλογίας στυλώθηκε θριαμβευτικὸ ἢ ποίηση
 δὲν ἤρθε ν' ἀφήσῃ τὸ μάγερμά της παρὰ σὲ δυὸ μονοσύλ-
 λαβα· σ' ἓνα *τι* καὶ σ' ἓνα *ποῦ*! Καὶ οὔτε οἱ πολλοὶ οὔτε

κι ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς δὲν τὴν αἰσθάνθηκαν τὴν ἀλήθεια
 ποῦ ἔκανε καὶ ποῦ κάνει τὴν καθαρεύουσα καὶ στὸ στίχο
 καὶ στὸν πεζὸ λόγο νὰ κρατιέται μὲ τὴν ἐπίφραση τῆς ζωῆς:
 μὲ τὸ δημοτικὸ στοιχείο ποῦ εἶναι τὰ *τί* καὶ τὰ *ποῦ*, τὰ
θα καὶ τὰ *νὰ* καὶ τὰ μύρια τέτοια, ἴσα μὲ σήμερα:

"Αν ἔθαπτον ὑπὸ τὴν λήθην
 τὸ παρελθόν μου, τί χαρά!

"Οτι ποτὲ δὲν ἠγαπήθην
 θὰ ἐλησμόνουν, ὦ σκληρά!

"Αν ἔθαπτον ὑπὸ τὴν λήθην
 τὸ παρελθόν μου, τί χαρά!

"Αν ἔθαπτον ἐντὸς τῆς λήθης
 τὸ παρελθόν μου, ποῦ χαρά:

Πόσον ἐνθέρμως ἠγαπήθης
 θὰ λησμόνουν, ὦ σκληρά:

"Αν ἔθαπτον ἐντὸς τῆς λήθης
 τὸ παρελθόν μου, ποῦ χαρά:

Τὸ παραγέμισμα ποῦ εἶναι περισσότερο ἀπ' ὅλα ἢ καταφυγὴ τῆς μετριότητος καὶ τῆς νερόβραστης κοινοτοπίας τὴν κατάλαβ' ἔξ ἀρχῆς καὶ τὴν ξέγραψεν ἡ ποιητικὴ τῶν νέων, καὶ πρὶν ἀκόμη αἰσθάνῃ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τῆς δημοτικῆς μέσα στὸ στίχο· πρῶτος ἀπ' ὅλους ἔκατάλαβε τὴν ἀνάγκην αὐτὴν ὁ Καμπᾶς· τὴν ἀνάγκη τοῦ νὰ διαφέρῃ ὁ ποιητικὸς λόγος ἀπὸ τὸν πεζὸ στὴ σαφήνεια κρατημένος πάντα στὴν ὠραία του λυρικὴ ἀσάφεια. «Αἶ, νὰ μὴν ἐβαρυνόμην (μοῦ ἔγραφε στὸ γράμμα του 24 Δεκεμβρίου 1880), θὰ σοῦ ἀντέγραφον ἐκ τῆς γαλλικῆς μεταφράσεως τοῦ Γκαῖτε σχετικὰ τινὰ περὶ ἀσαφείας καὶ περὶ μυστηριώδους ὕφους ἐν τῇ ποιήσει... Εὐρίσκεις ἴσως ὅτι ἡ παλαιὰ μετριοφροσύνη μ' ἔγκατέλιπε. Ὅχι, εἶμαι ὅτι ἤμην, ἀλλὰ πεισμώνω ὅταν ἀκούω πράγματα φανερά ὡς ὁ

ἥλιος νὰ συζητοῦνται ἀκόμη. Στὸ θεό σου, διάβασε Γκαϊτε».

Κάποιαν ἐσωτερικὴ φιλοκαλία τοῦ στίχου ποὺ κάνει τὴν οὐσιώδη του διαφορὰ ἀπὸ τὸν πεζὸ λόγο τὴν ἔβλεπε σὲ πολλὰ ὁ ποιητὴς τῶν «Στίχων». Ὅμως ἀκόμη τοῦ ξέφευγεν ἡ πλαστικὴ τοῦ στίχου ποὺ τόσο τὸν κάνει οὐσιαστικὸ παρ' ὅλη του τὴν ἐξωτερικότητα νὰ διαφέρει στὴ δημοτικὴ ὁ στίχος ἀπὸ τὴ δημοτικὴ ποὺ γράφονταν τότε στὴν Ἀθήνα. Ἀλλὰ ἡ ἐντέλεια γίνεται λίγο λίγο, μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο, καὶ εἶναι πιὸ πολὺ τὸ ἀποτέλεσμα ἐνὸς ἐργαστηρίου, παρὰ ἐνδὸς, ὅσο κι ἂν ὁ ἕνας εἶναι ἡ ἀρχὴ καίτε προκοπῆς· ὁ Καμπᾶς ἀδύνατος νὰ ξεχωρίσῃ τὴν ὑπέρογατη δεξιότην τοῦ στίχου στὸν καμπύλο του κυματισμὸ, σὰ στήθους ποὺ ὀγκώνεται καὶ ποὺ σαλεύει, ποὺ ἀναπνέει καὶ ἐμπνέει, ποὺ πλάθεται κι ἀπὸ αἰθέρα κι ἀπὸ μίρμαρο. Τὴ γλῶσσα τὴ δημοτικὴ μας, παρ' ὅλη τῆς τὴν πρωτογένεια τότε, τὴν ἔλεγε σὲ κάποια του γράμματα, μὲ κάποιαν εἰρωνεία, πὼς δὲν ἀνήκει στὸ παρόν, πὼς εἶναι τοῦ μέλλοντος. Ἀπὸ μίαν ἄποψη, καὶ γι' αὐτὸ προφήτεψε. Ἐκεῖ ποὺ ὄνειροπολοῦσε καὶ μιὰ καθαρεύουσα γιὰ τὴν ποίησιν ποὺ δὲν εἶχεν ἀκόμη γραφῆ καὶ ποὺ τὴν κρατοῦσε—μου ἔγραψε—στὴ σκέψιν του!

*
* *

Δὲ χρειάζονται οὔτε Γκαϊτε, οὔτε συζητήσεις γιὰ νὰ ἐννοηθοῦν καὶ ν' ἀγαπηθοῦν ὕστερ' ἀπὸ πενήντα χρόνων πάροδο, οἱ στίχοι του :

Ἀπόψε σβύνουνε μαζῆ ὁ ἥλιος κ' ἡ χαρὰ μου.
Ἄχ! μάθε ἀπὸ τὰ μάτια μου πὼς νὰ μὴν κλαῖς, καρδιά μου!
Ὁ ἥλιος βασιλεύει νά! καὶ φεύγουμε στὰ ξένα.
Ἔχετε γειά, χρόνια τρελλά, ἀγάπες, περασμένα,
Ἀθῆνες μου, νύχτες ξανθές, ξανθὴ μου, ὄνειρά μου.
Ἀπόψε σβύνουνε μαζῆ ὁ ἥλιος κ' ἡ χαρὰ μου.

Σήμερα δίχως κύματα ἡ θάλασσα σαλεύει.
 Ξέρω μιά κόρη πού κρυφά ἀγκάθια δὲν πιστεύει,
 Ξέρω δυὸ χεῖλια ὀλόδροσα, δυὸ χεῖλια ὁπού λένε;
 Ὅσοι ἀγαποῦν καὶ φεύγουνε μακριὰ στὰ ξένα κλαῖνε.
 Καλό· στὰ μάτια τῆς καρδιάς τὸν πόνο ἄς γυρεύη.
 Σήμερα δίχως κύματα ἡ θάλασσα σαλεύει.

Νὰ πέθανε, καὶ νὰ φορῆ τὴ φορεσιά της ἄλλη:
 Λύπη γι' αὐτὸν πού ἀγάπησε δὲν εἶναι πιὸ μεγάλη.
 Τὸ γαλανό μας οὐρανὸ σὰν ἔφευγα νὰ κλαίω,
 κ' ἔδω τὸν ἴδιον οὐρανὸ νὰ ἔχω βρῆ· ὦραϊο,
 καθάριον, ὀλογάλανο κ' ἔτσι ἀσημένιο πάλι.
 Νὰ πέθανε, καὶ νὰ φορῆ τὴν φορεσιά της ἄλλη!

Ἡ πατριωτικὴ καθιερωμένη στὸ στίχο φωνασκία τοῦ καιροῦ, ἡῦρε, χωρὶς κανένα κίνημα κοινοβουλευτικῆς ἢ ἐπιτάφιας ρητορείας, ἡῦρε τὴν πρόπευσα σεμνότητά της στοὺς «Λέσβιους στίχους» τοῦ Καμπᾶ:

Νιώθω σὲ κάθε βῆμα μου χαρᾶς ἢ λύπης χτύπο.
 Πολλά, πολλά ἀλλάξανε ἀπ' τὸν καιρὸ πού λείπω.
 Γιὰ ὅσους γνώρισα ρωτῶ μοῦ δείχνουνε τὸ χῶμα.
 Ἄχ! μιά μονάχα, τὴ σκλαβιά βρῆκα νὰ ζῆ ἀκόμα.
 Πολλὲς γεννήθηκαν, πολλὰ καινούρια ρόδα εἶδα,
 μονάχα σὺ δὲ γέννησες καρδιές, φτωχὴ πατρίδα!

Τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1880 στὴν Ἀλεξάνδρεια παρ' ὅλη του τὴ δικηγορικὴ ἐντριβὴ θερμαίνονταν ὁ ποιητής. Ἐγράφε: «Τὸ πρῶτ' ἄχρι τῆς 9 μελέτη τοῦ Αἰγυπτιακοῦ Κώδικος, ἔπειτα ἄχρι τῆς μεσημβρίας δικαστήριον ἢ γραφεῖον Λιμπρίτη. Ἀκολουθῶς γεῦμα, ἀνάγνωσις τοῦ Figaro ἢ τῶν Debats, μελέτη πάλιν τοῦ Formulaire, δηλαδὴ βιβλίον περιέχοντος ὑποδείγματα γαλλιστὶ ἀγωγῶν, κλήσεων, συμβιβασμῶν ἐφέσεων καὶ ἄλλων ἀηδιῶν, δεῖνρον ἀπὸ τῆς ἔκτης, μὴ ὑπάρχοντος περιπάτου, ὕπνος εἰς τὸ καφενεῖον ἄχρι τῆς ὀγδόης μὲ ἀνοικτοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀφύπνισις εἰς τὸ δωμάτιον

μου καὶ μελέτη τῆς Πολιτικῆς Δικονομίας. Ἴδου ἡ ζωὴ μου». Μολαταῦτα ἡ ζωὴ του ἐξεγείρεται καθὼς δείχεται στὸ ἴδιο γράμμα ἀπὸ τὴν ἀφορισμὴ μιᾶς διατριβῆς ἐναντίον τῶν νέων ποιητῶν ποὺ διάβασε σὲ κάποιον ἡμερολόγιο τῶν Ἀθηνῶν καὶ ποῦ ἀναφέρει καταρρονετικά τὰ «παιδαρέλια». «Θὰ γράψω στίχους νὰ μὲ πάρῃ ὁ διάβολος διὰ τὸν παράγραφον αὐτόν. Σὰν νὰ μυρίζῃ Μωραϊτίδην. Τὰ *παιδαρέλια* θὰ γίνουν ἄνδρες, θὰ λογαριασθῇ τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθόν, οἱ σύγχρονοι χρόνοι μὲ τοὺς θρηγουμένους, καὶ θὰ ἴδωμεν τίς θὰ νικήσῃ; Riga bien qui rira le dernier». Καὶ στὸ γράμμα του πρὸς τὸ Βλάση Γαβριηλίδη (12/26 Ἰανουαρίου 1881) ποὺ τὸ ἀνάφερα καὶ ποὺ εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα καὶ τὰ σημαντικώτερα του, προφητικά ἐπανερχεται στὸ ζήτημα: «Οὐδὲ εἶναι δίκαιον — γράφει — νὰ παραβιάζεται τὸ ἄλλοτε αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔζησε πλέον καὶ ἔκαμε ὅτι εἶχε νὰ κάμῃ καὶ εἶπεν ὅτι εἶχεν ἢ μᾶλλον ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, μὲ τὸ σήμερον, τὸ ὁποῖον μόλις ἀνέτειλε καὶ τοῦ ὁποίου ἀντιπρόσωποι εἶναι πράγματι *παιδαρέλια*. Ἄς τοὺς ἀφήσουν νὰ γίνουν ἄνδρες καὶ τότε ἄς τοὺς συγκρίνουν μὲ τοὺς προγενεστέρους». Ὅμως τὰ «παιδαρέλια» αὐτὰ ποὺ τὸν ἀναβαν, ἦσαν μιὰ γωνιά γιὰ ἓνα θριαμβευτικὸ σύμπλεγμα στὸ «μετρημένο» πάντα στίχο του. Ἐγίναν τὰ *Παιδιά*.

Λίγη ἀγάπη, ἓνας φίλος, ἓνα ὄνειρο, δυὸ στίχοι,
κάποτε κανένα δάκρυ, γέλια καθημερινά,
ἔρωτας γιὰ τὴν πατρίδα, πίστη ἀμέτρητη στὴν τύχη,
ἡ ζωὴ μας ὅλη νά!

Ἄχ! εἴστε παιδιὰ μᾶς λένε καὶ γελοῦνε οἱ μεγάλοι.
Ὅσο θέλετε γελάτε, τὴν τρελλή τους τὴν καρδιά
μὲ τὸ φρόνιμο μωαλό σας, τὸ σοφό σας τὸ κεφάλι
δὲν ἀλλάζουν τὰ παιδιὰ.

Ἢ ζωὴ μας μὲ δυὸ στίχους, μ' ἓνα φίλο, λίγη ἐλπίδα,
κάποτε κανένα δάκρυ, γέλια καθημερινά,
μὲ λατρεία σὲ δυὸ μάτια κ' ἔρωτα γιὰ τὴν πατρίδα
πέρασε καὶ θὰ περνεῖ.

Ἄλλὰ ἡ πίστις πρὸς τὸ μέλλον, ἡ συμπάθεια πρὸς τὴ συναδελφικὴ νεότητα, ἡ θρησκευτικὴ ἀφωσίωση πρὸς τὴ Μοῦσα, ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς, λιγότευτε καὶ ἀπονοῦσε, ὅσο πού θάσβυνε. Ἡ ἀπογοήτευσίς του ἐμφανίζεται ἀπὸ τὸ γράμμα του τὸ ἀναφερμένο στὸ Γαβρηλίδη, ὅση κι ἂν ἦταν ἡ χαρὰ του γιὰ τὸν θυμηθῆκαμε, ὅσο κι ἂν εὔρισκε λόγια θεομὰ καὶ περισσότερο ἀπὸ αἰσθηματικά, λόγια διαισθητικά, ἐνο- ραματικά νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ Δροσίνη πού δὲν τοῦ γνώριζε ἄλλους του στίχους ἀπὸ τὰ δοκιμαστικά πρωταρχικά παι- γνίδια του τῶν «Ἰσῶν Ἀράχνης». Τοῦ ἦτον ἀδύνατο νὰ φαντασθῆ τὸ κανονικὸ τοῦ Δροσίνη ἀνέβασμ' ἀπὸ σκαλο- πάτι σὲ σκαλοπάτι, στὸ κεφαλόσκαλο. Ὅμως γράφει: «Ἐχει πολλάκις χαριεστάτην φρασεολογίαν, ὅλως ἰδικήν του, ὅλως πρωτότυπον. Ἐν τοῦ λείπει, ἡ ἀληθῆς συγκί- νησις, τὸ αἶσθημα. Τὰ φαιδρά του ποιήματα τὰ ἔγραψε προφανῶς γελῶν, ἐνῶ ἐγὼ τοῦλάχιστον τὰ ἔγραψα πονῶν καὶ δακρύων... Ἄφες τον νὰ ἐνθουσιασθῆ, νὰ δακρύσῃ, νὰ πονέσῃ, νὰ συγκινηθῆ ὑπὲρ τῆς πατρίδος, νὰ ἀπογοη- τευθῆ διὰ τὴν προδοσίαν ἐνὸς φίλου, νὰ κλαύσῃ μίαν ἀδελ- φήν, καὶ θὰ ἰδῆς ὅτι ἔχων εὐχέρειαν στιχουργικὴν καὶ κομψότητα ἐκφράσεων, κάτι θὰ γίνῃ!» Καὶ πάλι στὸ ἴδιο γράμμα: «Ζῶ εἰς τὴν Αἴγυπτον, εἶμαι μόνος καὶ ἔρημος φίλων, φυλλομετροῶν Πανδέκτας καὶ Κώδικας καὶ συντάσ- σων ἀγωγάς· καὶ ἔχω τόσῃν νοσταλγίαν, τόσῃν ἀπογοή- τευσιν, ὥστε δὲν αἰσθάνομαι τὴν δύναμιν νὰ μελανώσω καὶ ἐν φύλλον χάρτου... Μόλις ἤρχισα νὰ ἔχω ὑποθέσεις, νὰ γίνομαι δικηγόρος καὶ ἔπαυσα νὰ εἶμαι ὅτι μέχρι τοῦδε ἤμην, *ἄνθρωπος, παιδίον*. Ὡς ἡδυνάμην νὰ πετάξω εἰς τὸν δρόμον Κώδικας καὶ Πανδέκτας, νὰ καύσω καὶ τὸ ἔσχατον νομικὸν βιβλίον, νὰ θραύσω τὰς ἀλύσεις μου καὶ νὰ ἔλθω νὰ ζήσω εἰς τὰς Ἀθήνας». Ὅμως οἱ πρῶτες του ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν δὲν ἔδειχναν ἐπαναστα- τικὰς διαθέσεις καὶ καταστάσεις μιᾶς ψυχολογίας ἀσθени- σμένης ἐκνευριστικῆς. Ὁ ποιητὴς καὶ στὴν ἀναγκαστικὴ ἔξορία του εὔρισκε τὸ στήριγμα στὸ γνῶριμο καὶ τὸ ἀγαπη- μένο του *ἐγώ*! Γράμμα τῆς 24 Δεκεμβρίου 1880 πρὸς ἐμένα:

«Μέχρι τῆς στιγμῆς δὲν εἶμαι ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ὅμως ἔχω σταθερωτάτην ἀπόφασιν νὰ νικήσω τὴν μελαγχολίαν καὶ τὴν νοσταλγίαν μου καὶ νὰ ἐργασθῶ πάσῃ δυνάμει μανιωδῶς, κτηνωδῶς... Θὰ πέσω μὲ τὰ μούτρα εἰς φιλολογικὰς μελέτας. Ἔχω εὐρύτατα σχέδια καὶ τολμηρὰ ὄνειρα. Ἰδωμεν τί θὰ πραγματοποιηθῆ ἔξ αὐτῶν. Κρατῶ σημειώσεις καθ' ἑκάστην τῶν ἐντυπώσεών μου, διότι ἐν τῶν μεγάλων μου ὀνείρων εἶναι νὰ περιγράψω τὴν Ἀλεξάνδρειαν». Στὸ 1883 σὲ δυὸ τρίτα του γράμματα πού ἔρχονταν ἀπὸ τὴ Μιτυλήνη, γράφει (22/4 Ὀκτωβρίου). «Ἡρχόμην ἐδῶ ἀποφασισμένος νὰ γράψω σειρὰν ποιημάτων· δὲν ἔγραψα ἕνα κἂν στίχον. Ἀπὸ τινος καιροῦ ἡ ἰδέα μόνον ὅτι θὰ γράψω μὲ τρομάζει. Βλέπω τόσας δυσκολίας, τόσα πράγματα τὰ ὁποῖα ἀγνοῶ. Πόσα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ μελετήσω προηγουμένως καὶ ἐπειδὴ εἴτε ἔξ ὀκνηρίας εἴτε συνεπείᾳ ἀσχολήσεων δὲν μελετῶ, ἀναβάλλω ἐπ' ἀόριστον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν φιλολογικῶν μου σχεδίων...» Καὶ καταλήγει ζητώντας πληροφορίας: «Γράψε μου περὶ σοῦ, περὶ τοῦ Ἀρσίνη, περὶ τῶν ἄλλων. Ὁ Κόκκος ἔπαυσε νὰ γελᾷ;» Καὶ μιὰ γιὰ μένα φωτεινότατη, ἀλήθεια, νουθεσία: «Ἔδωκες ἐξετάσεις; Θὰ δώσης; Ἄν ἀκούης τὰς συμβουλὰς μου, μὴ δώσης». Τὸ γράμμα του τῆς 13/25 Δεκεμβρίου 1883 ὀρηκτικὰ τότε σπρώχνει στὸ μοιραῖο, στὸ ἀπροχώρητο: «Μόνον διὰ τῆς λύπης εἶμαι εἰσέτι ποιητής. Ὅλοι οἱ ἄλλοι παράγοντες ἔξελιπον. Αὐτὴ ἡ Ἀλεξάνδρεια μ' ἔκαμε κτῆνος. *Tranchons le mot*». Στὸ γράμμα ὅμως τῆς 20/1 Σεπτεμβρίου 1884 μοῦ στέλνει στίχους γιὰ νὰ φροντίσω νὰ δημοσιευθοῦν στὴν «Ἐστία». «Ἐγὼ ὁ διὰ λόγους γνωστοὺς παραιτηθεὶς πάσης φιλολογικῆς ἐργασίας, ὁ θέσας ἀρχὴν ἢ κάτι ἢ τίποτε, ὁ

ἐργατικὸς δικηγόρος νὰ δημοσιεύω στίχους!» Καὶ σὲ μιά του ὑποσημείωσι: «Φρόντισον νὰ μὴ παρεισφρύσουν τυπογραφικὰ λάθη. Μὲ δαιμονίζουσι». Πάντα καὶ στὴ φροντίδ' αὐτῆ ὁ ποιητής. Εἶναι οἱ τελευταῖοι στίχοι ποῦ ἐδημοσίευσαι.

Ἔρωσις πλανηθεῖς.

(Τῆ Κα Π. Α. Α. Ἐπὶ τῇ γεννήσει τῆς μικρᾶς τῆς).

Ἡ Κύπρος ἢ φιλομειδής, ἢ Κύπρος ἢ γλυκεῖα
Προχθὲς κατῆλθεν εἰς τὴν γῆν ν' ἀνάψῃ δάδας γάμου.
Καὶ τῶν Ἐρώτων μετ' αὐτῆς κατέπητῃ ἡ χορεία,
Νὰ ῥάνῃ μ' ἄνθη τὸν οὐδὸν τοῦ νυμφικοῦ θαλάμου.

Καὶ εἰς ὁ χαριέστατος ἀπάντων ἐδῶ κάτω
Ἐλησιμονήθη· καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπλανᾶτο,
Σὲ εἶδεν, ἐκ τῆς γλυκερᾶς μορφῆς σου ἠπατήθη,
Σ' ἐνόμισε μητέρα του, καὶ σ' ἔπεσ' εἰς τὰ στήθη.

Ἀφήνω κατὰ μέρος τόσα του ἄλλα γράμματα ποῦ θίγονται ἀξιανάγνωστα καὶ συζητήσιμα προβλήματα γιὰ ποίησι, γιὰ τέχνη, γιὰ γλῶσσα, καθαρεύουσα καὶ δημοτικὴ ποῦ βλέπεις πὼς ὁ νομικὸς ὅσο πλασμένος κι' ἂν ἦταν ὁ νοῦς του γιὰ τέχνη καὶ γιὰ ποίησι κάτι τοῦ ἔλειπε, κάτι τὸν ἐμπόδιζε γιὰ νὰ κινηθῆι στὸ ρυθμικὸ χορὸ τῶν ἐλεύθερων πιά στὴ σκέψῃ του, καὶ στὴ δημιουργία του, ποιητῶν. Ἄλλὰ πάντα παράστεκεν ὁ συνειτὸς καὶ δραματικὸς, ὁ διανοητικώτατος Καμπᾶς. Μοῦ ἔγραφε θετικὰ καὶ πάντα συγκινητικὰ: (Γράμμα τῆς 17|29 Δεκεμβρίου τοῦ 1885): «Ἄν εἶχες δώσει ἐξετάσεις καὶ ἂν ἦσο τακτικὸς ὡς ἔμπορος εἰς τὰς ἐπιστολάς σου, ἴσως δὲν θὰ ἔγραφες στίχους, καὶ σὲ προτιμῶ γράφοντα μᾶλλον στίχους δι' ὄλους ἢ ἐπιστολάς δι' ἐμέ. Ὑπάρχουσιν οἱ φρονοῦντες ὅτι καὶ τὰ δύο συμβιβάζονται. Τὸ ζήτημα εἶναι πολὺπλοκον καὶ δύσλυτον, οὐδ' ἐπιχειρῶ ἐγὼ νὰ τὸ λύσω, τοῦτο μόνον γνωρίζω, ὅτι ζητήσας νὰ συμβιβάσω τὰς ποιητικὰς μου τάσεις μετὰ τὴν δικηγορικὴν, κατέπνιξα τὰς πρώτας. Ἐν πρώτῃ εὐκαιρίᾳ θὰ

σοὶ ἀναπτύξω τὰς περιέργους μεταβολὰς τοῦ χαρακτῆρος, ὃν μελετῶν ἑμαυτὸν ἔλαβον συνείδησιν.» Στὶς 18 Αὐγούστου 1885 ἔγιναν οἱ γάμοι του στὴ Μιτυλήνη. Τὸ στεφάνωμα ὅμως βρῖσκεται στὸ Λεκεμβριανὸ γράμμα τοῦ 1885 ποὺ ἀνάφερα παραπάνου. «Ἡ μεγάλη μου εὐτυχία εἶναι ἡ γυναίκα μου. Φρόνιμος, οἰκονόμος, ἀφωσιωμένη, ἀδελφὴ καὶ σύζυγος καὶ μήτηρ συνάμα. Ἔχω τὸ γραφεῖον μου ἔντος τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τὴν οἰκίαν μου εἰς τὴν ἔξοχὴν, ὅπου περνῶ ἡσυχούς, ἀλλὰ γλυκατίνας τὰς ἐσπέρας μου.» Τὴν τελευταία του ἐπιστολὴ τὴν ἔλαβα στὶς 23]4 Μαΐου 1889. Μ' εὐχαριστεῖ γιὰ τὴν ἀποστολὴ μαζί τοῦ «Ὑμνου τῆς Ἀθηνᾶς» καὶ γιὰ τὴ δάφνη ποὺ εἶχα πάρῃ. «Ἄλλοτε δὲν ἤμουν δικηγόρος, ἐνόμιζον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν ἐμοὶ σπέρμα ποιητοῦ. Τώρα εἶμαι πατήρ, τρέφων τέκνα καὶ τρεφόμενος ὑπὸ πελατῶν, ἀντὶ νὰ τρέφωμαι μὲ ὄνειρα καὶ νὰ γεννῶ στίχους.» Καὶ οἱ γραμμὲς, οἱ τελευταῖες του πρὸς ἐμένα ἐπιστολογραφικὲς ποὺ μαζί διαλαλοῦν καὶ τὸ λυρικό μου τὸν ἔλαινο πολύτιμο ἀπὸ τέτοιο φίλο, καὶ μαζί ὁμολογοῦν ἓνα του κριτικὸ κλονισμό μὲ ὑπολείμματα ποὺ δὲν ἔπαιναν νὰ ἐνδιαφέρουν ἀκόμη τὸ συντηρητικὸ του δισταγμὸ, νομίζω πὼς ἀξίζει στὸ τέλος ἔδω νὰ σημειωθοῦν : «Ἐπειτα καὶ τί νὰ σοῦ γράψω ἐγὼ ὁ εἰς τῶν πολλῶν; Ὅτι σ' ἐθεώρουν τὸν μᾶλλον ἐμπνευσμένον πάντων τῶν συναγωνιζομένων σήμερον ἐν τῇ ποιήσει γνωρίζεις πρὸ πολλοῦ. Ἐν ἐνὶ πάντοτε διεφώνουν· ἐν τῷ ζητήματι τῆς γλώσσης. Ὁμολογῶ ὅμως εἰλικρινῶς ὅτι ὁ «Ὑμνος εἰς τὴν Ἀθηνᾶν» ἂν μὴ μετήλλαξεν ἐντελῶς, διέσεισεν ὁμως σφοδρότατα καὶ ἐκ βάθρων τὰς ἀρχαίας μου πεποιθήσεις.»

1 Νοεμβρίου 1933.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

